

Valenciaorientáció és valenciaváltás a szurguti hantiban: a műveltetés (előzetes közlemény)

CSEPREGI Márta – F. GULYÁS Nikolett

HUN-REN Nyelvtudományi Kutatóközpont, Budapest
csepregi.marta@nytud.hun-ren.hu;
Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest – nikolett.fgulyas@btk.elte.hu

1. Bevezetés

A műveltető igeképzés, melynek során változik az igék argumentumszerkezete, inspiráló kutatási téma mind leíró nyelvészeti, mind nyelvtipológiai szempontból. Az ötven évvel ezelőtti eredmények (Nedyalkov – Silnitsky 1973, Shibatani 1976, Comrie 1976, 1985) közlése óta folyamatos az érdeklődés a kérdéskör iránt.

Az utóbbi két évtizedben új lendületet kapott ez a kutatási terület. Ennek egyik kiváltója Johanna Nichols, David A. Peterson és Jonathan Barnes tanulmánya (Nichols et al. 2004) volt, melyben 18 prototipikusnak vélt igei jelentéspárt vizsgáltak abból a szempontból, hogy azokat milyen morfológiai eszközökkel fejezik ki a nyelvek, ha kifejezik egyáltalán. Így elsősorban tranzitíváló és detranzitíváló nyelveket különböztetnek meg. Ez a lista további vizsgálatoknak is alapja lett: kiterjesztették többek között az uráli (Grünthal – Nichols 2018, Grünthal et al. 2021) és a Volga–Káma-vidék finnugor és török nyelveire is (Bradley et al. 2022).¹

¹ A Helsinki Egyetemen 2017–2019 között folyó kutatás keretében 22 uráli nyelvet és nyelvváltozatot vizsgáltak. Ehhez a kutatáshoz a jelen tanulmány szerzői a szurguti hanti adatokat szolgáltatták. Mivel a helsinki projektum eredményeiről szóló közleményekben a mi anyagaink alig szerepelnek, szükségesnek látjuk ezeket a tudományos közösség elé tárni. A kutatás során a nyomtatott források (szótárak, szövegek, tanulmányok) mellett három anyanyelvű adatközlőtől gyűjtöttük elicítált mondatokat, munkájukért ezúton is köszönetet mondunk. Az adatközlők 30–70 év közötti nők, a mondatok mellett személyüket nevük kezdőbetűjével jelöljük. Hálásak vagyunk a tanulmány lektorának inspiráló és konstruktív meglátásaiért. – Jelen tanulmány a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal Fiatal kutatói kiválósági program (NKFIH FK 143242) keretében készült.

Tanulmányunk két nagyobb részből áll: előbb általánosságban szólunk a valenciaorientációról és a műveltetésről, majd pedig a Nichols és munkatársai (2004) által használt igelista alapján mutatjuk be a szurguti hanti műveltetési stratégiát.

2. A műveltetés tipológiája

2.1. Terminológiai kérdések

A magyar nyelvű grammatikai irodalomban különböző terminusokat használnak a műveltetéssel kapcsolatos jelenségekre és szereplőkre. A terminológiai tisztázást Komlósy András végezte el (2000: 216–228), s mi azt a szóhasználatot követjük, melyet ő ajánlott. Szemantikai szempontból a műveltetőnek nevezett szerkezetek három csoportra oszthatók: kauzatív (okozó, előidéző, pl. *tisztít, forgat*), faktitív (tétető, pl. *írat, táncoltat*) és permisszív (megengedő, a magyarban csak kvázipermisszív, pl. *éheztet, áztat*). A „köznyelvi” magyar értelmezés a faktitív igéket tartja műveltetőnek, melyek nemcsak azt fejezik ki, hogy a cselekvés valamire irányul, valamilyen változást okoz (*causing*), hanem amelyeknek argumentumai között megjelenik egy másik cselekvő is, a késztetett (*causee*), mellyel a késztető (*causer*) végezteti a cselekvést. Jelen tanulmányban a műveltetés terminust általános értelemben használjuk, mely lefedi mindhárom szemantikai tartalmat, a vele gyakran szinonimaként kezelt kauzatív terminus pedig itt a szűkebb értelemben vett okozó igére vonatkozik.

2.2. A műveltető szerkezetek típusai

A műveltető szerkezetek egy olyan komplex szituációt fejeznek ki, amelyek egy okozó és egy okozott eseményből állnak. Az előbbiben az okozó vagy késztető végrehajt vagy előidéző egy eseményt, amit az okozott vagy késztetett végrehajt, illetve ami miatt az állapotváltozáson megy keresztül. A műveltetésnek három fő típusa van: a lexikális, a morfológiai és a perifrasztikus. Az első típusba olyan példák tartoznak, ahol a műveltetést önálló lexémával fejezik ki, tehát a műveltető ige a nem-műveltető szuppletív alakja, mint az angol és a neki megfelelő magyar *die* ’meghal’ és *kill* ’megöl’. A második típusban az igről valamilyen morfológiai jelölő fejezi ki a műveltetést, a magyarban a *-(t)at/-(t)et* képző, ez a két típus alkotja a nem-perifrasztikus szerkezetek csoportját (Song 2001: 257–260). A perifrasztikus szerkezetben az okozó és az okozott esemény önálló tagmondat, amelyben vagy egy véges és egy nem véges, vagy két véges ige jelöli a műveltetést. Az ilyen szerkezetben a késztetőt tartalmazó tagmondat általában a főmondat, az eredetileg ’csinál’, ’hagy’ stb. jelentésű ige a szerkezetben teljesen grammatikalizálódott és kizárólag a műveltetést fejezi ki (vö. Kulikov 2001):

(1) *Elizabeth made the chef eat the leftovers.*

'Elizabeth megetette a séffél a maradékokat.' (Song 2001: 257)

Comrie (1976) a morfológiai műveltető szerkezeteket az alapige tranzitivitása és az igék argumentumszerkezete alapján vizsgálta. A szerkezetek egy főmondatból és egy beágyazott mondatból állnak, a főmondat alanya a késztető, a beágyazott mondaté a késztetett. Ha a műveltetés alapigéje intranszítív, akkor a késztetett tárgyként szerepel (2), ha tranzitív, akkor közvetett tárgyként (részeshatározóként) (3), ha pedig ditranzítív, akkor valamilyen – affixummal vagy adpozícióval kifejezett – függő határozóként (4).

(2) *Ali Hasan-ı öl-dür-dü.*
 Ali Hasan-ACC meghal-CAUS-PST.3SG
 'Ali megölte Hasant.' (intranszítív alapige)

(3) *Dişçi mektub-u müdür-e imzala-t-ti.*
 fogorvos levél-ACC igazgató-DAT aláír-CAUS-PST.3SG
 'A fogorvos aláírta a levelet az igazgatóval.' (tranzitív alapige)

(4) *Dişçi Hasan-a mektub-u müdür tarafından göster-t-ti.*
 fogorvos Hasan-DAT levél-ACC igazgató által mutat-CAUS-PST.3SG
 'A fogorvos megmutattatta az igazgatóval a levelet Hasannak.'
 (ditranzítív alapige; török, Comrie 1976: 263)

Másképpen megfogalmazva Comrie (1976) az általa vizsgált nyelvek alapján azt találta, hogy ha műveltető szerkezetben a (beágyazott) igének nincs tárgya, akkor annak alanya a műveltető szerkezetben tárgyként jelenik meg (2), ha van, akkor indirekt tárgyként (3), ha pedig direkt és indirekt tárgya is van, akkor valamilyen függő esetben szerepel (4). Mindezek alapján a grammatikai viszonyok alábbi hierarchiáját állította fel:

(5) alany > tárgy > közvetett tárgy > egyéb függő mondatrész (Comrie 1976: 263)

Ahogy a (3)–(4)-es példák magyar fordításaiából is látszik, a hierarchia nem érvényes minden nyelvre. A magyarban ugyanis a tranzitív és a ditranzítív alapigéjű műveltető szerkezetekben a késztetett egyaránt függő esetben szerepel. A hierarchiával szembeni érvekről ld. Song (2001).

2.3. A műveltetés mint az igeképzés egy típusa

Nedyalkov és Silnitsky (1973) a műveltetést – ahogyan azt később például Song (2001) is kifejti – egy olyan makroszituációnak tartja, amely két mikroszituációból áll, az okozásból és az okozott eseményből. A nem művel-

tető és a műveltető igék közötti különbségek alapján az általuk vizsgált nyelvek igéi négy típusra oszthatók. Az első csoportba tartoznak azok a műveltető igék, amelyeket egy nem műveltető alakból hoznak létre és morfológiailag jelöltek, például *olvas* és *olvastat*. Vannak olyan műveltető igék, amelyek morfológiailag jelöletlenek és a nem műveltető alak számít jelöltnek, például az oroszban *učit'* 'tanít' és *učit'sja* 'tanul'. A harmadik csoportba azok az igék tartoznak, amelyeknek mind a nem műveltető, mind a műveltető alakja jelölt. A magyarban ide tartozik például a *gurul* és a *gurít*. Az utolsó típus a már említett szuppletív párokat – mint a *die* 'meghal' és *kill* 'megöl' – foglalja magába.

Ez a csoportosítás alapozta meg Nichols és munkatársai (2004) tipológiáját, amely jelen kutatás egyik alapját képezi.

Nichols és munkatársai (2004) azt vizsgálták, hogy 18, alapvetőnek tartott igéi jelentést a fenti igeképzési típusok közül az általuk áttekintett 80 nyelvben melyikkel jelölnek. Az igepárok alapvető cselekvéseket jelölnek, amelyek közül az egyik tag inkább intranszitivnak számít, ezt nevezik alapnak (*plain*), míg a másik inkább tranzitív, ezt pedig előidézettnek (*induced*) hívják. Ilyen párok például az *eszik – etet*, *tanul – tanít*, *fél – megijeszt*, ahol a második tag kauzatív, illetve faktitív jelentésű. Fontos hangsúlyozni, hogy egy adott nyelvben egyszerre többféle típus is előfordulhat, ugyanakkor a preferált stratégia határozza meg a nyelvre jellemző valenciaorientációt. Eszerint a világ nyelvei négy fő típusra oszthatók (Nichols et al. 2004: 152–155):

a) A tranzitiváló nyelvekben az alapige általában jelöletlen, míg az előidézett morfológiailag jelölt, ezeket növelt (*augmented*) alaknak címkézik. Ide tartoznak általánosságban az uráli nyelvek (Grünthal et al. 2021), valamint a Volga–Káma-vidék törökségi nyelvei (Bradley et al. 2022), de tipológiailag is ez a legelterjedtebb típus (Nichols et al. 2004: 182).

b) A detranzitiváló nyelvek fordítottan viselkednek: a növelt alak az, amely morfológiailag jelöletlen, míg az alap jelölt. Az indoeurópai nyelvek többsége ebbe a típusba tartozik. Ezen nyelvekre jellemzők a rendhagyó intranszitiv igei paradigmák, valamint a szuppletív alakok használata is (Nichols et al. 2004: 189). Tipikusan detranzitiváló nyelv az orosz, amely az utóbbi időben az általunk vizsgált hantira erős hatással van.

c) Az úgynevezett semleges (*neutral*) nyelvekben az ige-töveknek – akár az olyanok, mint a korábban már bemutatott fiktív tövek a magyarban – nincs belső tranzitivitásuk, mind az alap, mind az előidézett alakjuk morfológiailag jelölt. A döntően ilyen stratégiát használó nyelvekben gyakori a segédigés szerkezetek alkalmazása (Nichols et al. 2004: 198).

d) Az utolsó típusba – Nedyalkov és Silnitsky (1973) csoportosításától eltérően – azok a nyelvek tartoznak, amelyek döntően ambitranzitív ige párokat használnak, azaz az igeek tranzitivitása csak a tágabb kontextusból állapítható meg. Ilyen például az angol *break*, amelynek ’török’ és ’tör’ jelentése is van.

A valenciaorientációt az uráli nyelvekben a legutóbbi időkig nem kutatták szisztematikusan. Grünthal és munkatársai (2021) végezték el az első ilyen vizsgálatokat, ebben pedig szurguti hanti adatok is szerepelnek. Ugyanakkor a kutatásban mindössze hat ige pár megformálását tekintették át, ezek közül három élő alanyú – ’eszik / etet’, ’lát’ / ’mutat’, ’fél’ / ’megijeszt’ –, három pedig élettelen alanyú: ’ég’ / ’éget, meggyújt’, ’szárad’ / ’szárit’, ’kiegyenesedik’ / ’kiegyenesít’. Adataik szerint a szurguti hanti elsősorban tranzitív, kauzatív, kisebb részben szuppletív és analitikus alakokat használ (Grünthal et al. 2021: 209, 215).

A mi adataink ennél jóval árnyaltabb képet nyújtanak a szurguti hanti valenciaorientációról, ahogyan azt a 3. fejezetben bemutatjuk.

2.4. Műveltetés az obi-ugor nyelvekben

A hanti nyelvjárásokban az ige képzés többszörösen vizsgálat tárgya volt (Ganschow 1965, Honti 1984, Kakszin 2001, 2007, Gugán 2013, Koskarjova 2014, Sipos 2022, Schön – Gugán 2022, Csepregi 2023).

A manysi nyelv műveltető szerkezeteit Dolovai Dorottya vette górcső alá (1994, 1996, 2001, 2006). Kutatásaiban saját gyűjtése mellett biztosan építhetett a manysi anyanyelvű Je. I. Rombangyjejeva közleményeire (1962, 1973, 1979), valamint tanárának, Mikola Tibornak az útmutatására, aki az egész uráli nyelvcsaládra kiterjesztette vizsgálatait (1995).

Az ugor nyelvek tipológiai adatbázisában (Havas et al. 2015) több paraméter is foglalkozott a kérdéssel (Havas 2015a, 2015b, 2015c). Az adatbázis a magyar mellett az északi, színjai hanti (F. Gulyás 2015a, 2015b, 2015c) és a keleti, szurguti hanti (Csepregi 2015a, 2015b, 2015c), valamint az északi manysi (Németh 2015a, 2015b, 2015c) nyelvjárás szerkezeteit vizsgálta.

3. Valenciaorientáció a szurguti hantiban

3.1. Alapvető igei jelentéspárok jelölése

Az alábbiakban összefoglaljuk az általunk gyűjtött, részben korábbi forrásokból, részben elicitált szurguti hanti adatokat. Az igei jelentéspárokat a Nichols és szerzőtársai (2004) által megadott sorrendben, magyar és szurguti hanti megfelelőikkel együtt közöljük. A táblázat I. oszlopában a jelentéspár alapja (*plain*) szerepel, a III. oszlop tartalmazza a magyar, az V.

pedig a szurguti hanti megfelelőt. A II. oszlopban az előidézett (*induced*) ige jelentése, valamint a magyar (IV.) és a hanti (VI.) alakok következnek.

	I	II	III	IV	V	VI
	Élő alany					
	<i>angol</i>		<i>magyar</i>		<i>szurguti hanti</i>	
1.	'laugh'	'make laugh'	<i>nevet</i>	<i>nevettet</i>	<i>nǎγ-</i>	<i>nǎγəɬə-</i>
2.	'die'	'kill'	<i>meghal</i>	<i>megöl</i>	<i>suraɬ-</i>	<i>(suraɬə-), wǎɬ-</i>
3.	'sit, seat'	'have sit'	<i>ül</i>	<i>ültet</i>	<i>áməs-</i>	<i>ámət-</i>
4.	'eat'	'feed'	<i>eszik</i>	<i>etet</i>	<i>ɬi-</i>	<i>ɬapət-</i>
5.	'learn'	'teach'	<i>tanul</i>	<i>tanít</i>	<i>õnəɬəγəɬ-</i>	<i>õnəɬə-</i>
6.	'see'	'show'	<i>lát</i>	<i>mutat</i>	<i>(wu-),</i> <i>ɬejəɬ-</i>	<i>ɬejəɬə-</i>
7.	'be/get angry, anger'	'make angry'	<i>haragszik</i>	<i>megharagít</i>	<i>pyt-</i>	<i>pytəɬə-</i>
8.	'fear, be afraid, scare'	'frighten'	<i>fél</i>	<i>megijeszt</i>	<i>pəɬ-</i> <i>(qǎntʰəqint-)</i>	<i>pəɬaptə-</i> <i>(qǎnqəmt-)</i>
9.	'hide'	'hide'	<i>elrejtőzik</i>	<i>elrejt</i>	<i>qǎni-</i> <i>(qǎnəɬə-)</i> <i>(čewiɬə-)</i>	<i>qǎnəɬə-</i> <i>(qǎni-)</i> <i>(čewi-)</i>
	Élettelen alany					
	<i>angol</i>		<i>magyar</i>		<i>szurguti hanti</i>	
10.	'boil'	'boil'	<i>forr</i>	<i>forral</i>	<i>kewər-</i>	<i>kewərt-</i>
11.	'burn'	'burn'	<i>ég</i>	<i>éget</i>	<i>ɬi-</i>	<i>ɬapət-</i>
12.	'break'	'break'	<i>török</i>	<i>tör</i>	<i>ári-</i>	<i>kös-</i>
13.	'open'	'open'	<i>nyílik</i>	<i>nyit</i>	<i>punč-</i>	<i>punč-</i>
14.	'be/get dry'	'dry out'	<i>szárad</i>	<i>szárít</i>	<i>sár-</i>	<i>sárəɬə-</i>
15.	'straighten (out)'	'straighten (out)'	<i>kiegyenesedik</i>	<i>kiegyenesít</i>	<i>nõrəkkə jə-</i>	<i>nõrəkkə wər-</i>
16.	'hang'	'hang (up)'	<i>lóg</i>	<i>felakaszt</i>	<i>ɬojɬəɬ-</i>	<i>ɣɣət-</i>
17.	'turn over, overturn'	'turn over, overturn'	<i>fordul</i>	<i>fordít</i>	<i>kirəɣɬə-</i>	<i>kirəɣtə-</i>
18.	'fall'	'let fall, drop'	<i>(le)esik</i>	<i>(le)ejt</i>	<i>kõrəɣ-</i>	<i>pəɣət-</i>

Nichols et al. 2004 igelistájának magyar és hanti fordítása

3.2. A szurguti hanti igék mondatbeli szerepe

A táblázat I. oszlopa elsősorban intranszítív igéket tartalmaz, a IV. pedig tranzitívakat. Ez a felosztás ugyanakkor már az angol eredetiben sem teljes, hiszen a listán szerepelnek ambitranzítív igék is (I/10)–(I/13), (I/15)–(I/17). Tranzitivitás szempontjából a *ńǎγ-* 'nevet' (V/1) inkább intranszítív, mivel mellette a tárgy kitétele nem kötelező (6), ugyanakkor lehetséges. Az igének lehet határozói komplementuma is (10), de ilyenkor már nem vehet fel tárgyat. A *łi-* 'eszik' *őnǎłtǎγǎł-* 'tanul' és *wu-/łejǎv-* 'lát/néz' igék esetében az alapigének lehet tárgyi (7)–(9) vagy határozói bővítménye (11)–(14), utóbbiak azonban nem vonzatok.

Tárgyi bővítménnyel:

- (6) *miša mǎńi-ł ńǎγ.*
Misa öcs-3SG nevet.PST.3SG
'Misa kinevette (az öccsét).' (LNK)
- (7) *ma sup nǎq łiw-ǎm.*
én leves fel eszik-PST.1SG
'Megettem a levest.' (LNK)
- (8) *ma anglijskij jasǎŋ čǎwǎ őnǎłtǎ-γǎł-ł-ǎm.*
én angol nyelv változat tanul-FREQ-PRS-1SG
'Angolt tanulok.' (LNK)
- (9) *maša (miša) sǎm-nat wu-ł-tǎγ.*
Mása Misa szem-COM lát-PRS-3SG.OBJ
'Mása látja (Misát).' (LNK)

Határozói bővítménnyel:

- (10) *miša ńǎγ-tǎ jasǎŋ łti ńǎγ.*
Misa nevet-PTCP.PRS beszéd -rŐl nevet.PST.3SG
'Misa nevetett a viccen.' (LNK)
- (11) *ǎškola-nǎ ńewrem-ǎt ǎj kūrǎm-nǎ łi-ł-ǎt.*
iskola-LOC gyermek-PL egy lépés-LOC eszik-PRS-3PL
'Az iskolában a gyermekek egyidőben esznek.' (VS 50)
- (12) *walja ǎnǎł wǎč-nǎ őnǎłtǎ-γǎł.*
Valja nagy város-LOC tanul-FREQ.PST.3SG
'Valja nagy városban tanult.' (VS 91)

- (13) *maša qoq-qə-nam wu-Λ.*
 Mása hosszú-TRA-APR lát-PRS.3SG
 'Mása messzire lát.' (LNK)
- (14) *ma tyΛəs-nam ΛejəΛ-Λ-əm.*
 én hold-APR néz-PRS-1SG
 'Nézek a holdra.' (VS 80)

Az igepárok többsége viszont valóban az intranszítív – tranzítív mintázatnak felel meg, s ezen belül is előfordulnak mindazok a képzési metódusok, melyeket a tipológiai szakirodalomból ismerünk.

- A legtöbb esetben az a jellemző, hogy az intranszítív ige valamilyen tranzítív (kauzatív) képzőt kap (1, 2, 4, 6, 7, 8, 10, 11, 14. sor);
- viszonylag gyakoriak a két különböző ige-tövet felmutató, szuppletív párok (2, 12, 16, 18. sor);
- előfordul ún. ambitranszítív igealak, mely egyszerre lehet tárgyias és tárgyatlan használatú (9, 13. sor);
- egy esetben az intranszítív alak a továbbképzett (5. sor);
- és van fiktív tövű alak, melynek esetében mindkét alak képzett (3, 17. sor);
- egy esetben ragozott melléknév + segédige szerkezet a megoldás (15. sor).

Az alábbiakban nyomon követhetjük ezen igék mondatbeli működését. Természetes nyelvről lévén szó, több helyen kiderül majd, hogy nincsenek tiszta típusok, keverednek a stratégiák.

3.2.1. Intranszítív > tranzítív igeképzés

A tranzítív alakok *-t(ə)-*, *-(ə)Λtə-*, *-pt-*, *-(ta)ptə-*, *-γtə-* képzőkkel bővültek.

[1] *ńăγ-* 'nevet' – *ńăγəΛtə-* 'nevettet'
 (az alapige példamondatait ld. (6), (10) mondatok)²

- (15) *miša ńəŋi-Λ mǎńt'-nat ńăγ-əΛtə-Λ.*
 Misa hűg-3SG mese-COM nevet-CAUS-PRS.3SG
 'Misa mesével szórakoztatja/nevetteti a hűgát.' (LNK)

[4] *Λi-* 'eszik' – *Λapət-* 'etet'
 (az alapige példamondatait ld. (7), (11) mondatok)

² A [] szögletes zárójelbe tett számok az igepárok táblázatbeli sorszáma utalnak.

Első látásra úgy tűnik, mintha nem azonos tövű igékről lenne szó, pedig igen. A *lapət-* 'etet' ige első szótagjában magánhangzéváltkozás ment végbe, a *-pt-* kauszatív igeképző mássalhangzói közé pedig ejtéskönnyítő hang került.

- (16) *aŋki* *ńewrem-əλ* *λa-pt-λ*.
 anya gyermek-3SG eszik-CAUS-PRS.3SG
 'Az anya eteti a gyermekét.' (LNK)

A múlt idejű, passzív igealak már jobban emlékeztet az alapigére:

- (17) *aŋki-nə* *ńewrem-əλ* *sup-at* *λi-pt-i*.
 anya-LOC gyermek-3SG leves-INSF etet-CAUS-PST.PASS.3SG
 'Az anya levestel eteti a gyermekét.' (LNK)³

A 18 igepár között előfordulnak homonim alakok is:

[11] *λi-* 'eszik, ég' – *lapət-* 'etet, (tüzet táplál)'

Az 'ég' jelentésű ige is lehet intranszitiv és tranzitiv egyaránt:

- (18) *naj* *at* *märə* *λiw*.
 tűz éjszaka idő eszik-PST.3SG
 'A tűz egész éjszaka égett.' (LNK)
- (19) *qât* *naj-nə* *nõq* *λiw-i*.
 ház tűz-LOC fel eszik-PST.PASS.3SG
 'A ház leégett (lit: a ház megégett a tűz által).' (LNK)
- (20) *sârəm* *juγ-ət* *naj-nə* *sârɣa* *λi-λ-at*.
 száraz fa-PL tűz-LOC gyorsan eszik-PRS-PASS.3PL
 'A száraz fák gyorsan égnek.' (VS 32)

Ahogy a gyermeket, a tüzet is táplálni kell:

- (21) *iki-nə* *sârəm* *juγ-ət* *naj-a* *λa-pt-λ-at*.
 férfi-LOC száraz fa-PL tűz-LAT eszik-CAUS-PRS-PASS.3PL
 'A férfi száraz fával táplálja a tüzet.' (LNK)

³ A továbbiakban többször fogunk találkozni olyan mondatokkal, melyekben – információszerkezeti megfontolásból – az ige passzív ragozása. A passzív állítmányú mondatokban az ágens (vagy a cselekvés előidézője) lokativuszraggal van jelölve.

[6] *wu-*, *wuji*_Λ- 'lát' – *Λejə*_Λ- 'néz', *Λejə*_Λ*tə*- 'mutat'

Ez az ige pár a *wu-* 'lát' ige miatt kerülhetne a szuppletív csoportba is, viszont a 'néz' jelentésű igenek szabályos kauzatív derivátuma a 'mutat' jelentésű. Az alapigének határozói bővítménye van, ld. (14) mondat, a képzett ige azonban tranzitív:

- (22) *anjki* *ńewrem-ə*_Λ*-a* *kartinka-γət* *Λejə*_Λ*-tə*_Λ.
 anya gyermek-3SG-LAT kép-PL mutat-CAUS-PRS.3SG
 'Az anya képeket mutat a gyermekének.' (LNK)

[7] *pyt-* 'haragszik, bosszankodik' – *pytə*_Λ*tə*- 'megharagít, bosszant'

Az SOV szórendnek megfelelően a (23)-as mondatban az 'anya' áll a mondat élén, a (24)-es példában a 'szófogadatlan gyermek'.

- (23) *anjki* *kö*_Λ*-nam* *qo*_Λ*əntə*_Λ*əγ* *ńewrem-nam* *pyt-ə*_Λ.
 anya szó-APR hallgat-PTCP.NEG gyerek-APR haragszik-PRS.3SG
 'Az anya haragszik a szófogadatlan gyermekre.' (LNK)

- (24) *kö*_Λ*-nam* *qo*_Λ*əntə*_Λ*əγ* *ńewrem* *anjki*_Λ *pyt-ə*_Λ*tə*_Λ.
 szó-APR hallgat-PTCP.NEG gyermek anya-3SG haragszik-CAUS-PRS.3SG
 'A szófogadatlan gyermek bosszantja az anyját.' (LNK)

[8] *pə*_Λ- 'fél' – *pə*_Λ*taptə*- 'megfélemlít, riogat'

A 'fél' igenek ugyanúgy ablatívuszi vonzata van, mint a magyarban, tehát intranszitiv:

- (25) *aj* *ńewrem* *lekər-i* *pə*_Λ_Λ.
 kicsi gyermek orvos-ABL fél-PRS.3SG
 'A kisgyermek fél az orvostól.' (LNK)

A belőle képzett ige viszont már tranzitív:

- (26) *miša* *măni*_Λ *pə*_Λ*tapəγ* *jasγə-t-nat* *pə*_Λ*-taptə*_Λ.
 Misa öcs-3SG félelmetes történet-PL-COM fél-CAUS-PRS.3SG
 'Misa félelmetes történetekkel riogatja az öccsét.' (LNK)

A másik, ebbe a szemantikai mezőbe illeszkedő ige pár a *qăntəqint-* 'ijed', *qăntəqəmt-* 'ijeszt', melyeknek mindkét alakja képzett:

- (27) *ńewrem* *paj-i* *qăntə-qint*.
 gyermek mennydörgés-ABL ijed-MOM.PST.3SG
 'A gyerek megijedt a mennydörgéstől.' (LNK)

- (28) *miša-nə māñi-Λ sūj-əŋ wiγ-nat qāñqəm-t-i.*
 Misa-LOC öcs-3SG zaj-ADJ kiáltás-COM ijed-CAUS-PST.PASS.3SG
 'Misa egy hangos kiáltással megijesztette az öccsét.' (LNK)

[10] *kewər- 'forr', kewrəm- 'felforr' – kewərt- 'forral'*

- (29) *jəŋk jeŋ minut mārə kiwər.*
 víz tíz perc idő forr.PST.3SG
 'A víz tíz percig forrt.' (LNK)
- (30) *jəŋk wät minut mārə (noq) kewr-əm-əγ.*
 víz öt perc idő (fel) forr-MOM-PST.3SG
 'A víz öt perc alatt felforrt.' (LNK)
- (31) *aŋki-nə jəŋk qow mārə kiwər-t-i.*
 anya-LOC víz hosszú idő forral-CAUS-PST.PASS.3SG
 'Az anya hosszú ideig forralta a vizet.' (LNK)

[14] *sār- 'szárad' – sārəΛtə- 'szárít'*

- (32) *pös-əm sōw-ət kemən sār-Λ-ət.*
 mos-PTCP.PST ruha-PL kint szárad-PRS-3PL
 'A mosott ruhák kint száradnak.' (LNK)
- (33) *jəŋk-i sārək-kən ma-nə qātəΛ-nam sār-əΛtə-Λ-iyən.*
 víz-ADJ csizma-DU én-LOC nap-APR szárít-CAUS-PRS-PASS.3DU
 'A két nedves csizmát a napon szárítom.' (VS 84)

3.2.2. Szuppletív alakok

A szuppletivizmus példájául sok nyelvben a 'meghal' – 'megöl' jelentésű ige párt hozzák föl. A hantiban, mint számos más nyelvben, a halál tabusítva van, ezért inkább körülírással beszélnek róla ('nincské vált', 'előre ment', 'medvévé vált').

- (34) *ma a'e-m mǎqi ǎΛ-nə suraΛ-əγ /*
 én apa-1SG múlt év-LOC meghal-PST.3SG /
əntem-γə jəγ / sar-a mən /
 NEG.PRED-TRA válik.PST.3SG / elő-LAT megy.PST.3SG /
memi-γə jəγ.
 medve-TRA válik.PST.3SG /
 'Apám a múlt évben meghalt.' (LNK)

Van viszont két ősi eredetű ige, melyeknek a megfelelőit megtaláljuk a rokon nyelvekben is: a fentebb már szereplő *suraλ-* 'meghal (ember)' és az inkább állatokra használt *qǎλ-* 'elpusztul'. A szótárak szerint mindkettőnek van kauzatív párja is: *suraλtə-* (Ter. 441) 'губить, умерщвлять, elpusztít, elől, kiöl'; *qǎλtiptə-* (DEWOS 471) 'töten, sterben lassen, meghalaszt', vö. még *λiλəγ qǎλtiptə-* 'verhungern lassen, hagy éhen halni'. A szuppletív pár (*wǎλ-* 'megöl, állatot elejt') eredetileg valószínűleg vadász-halász tevékenységre vonatkozott:

- (35) *ma* *sǎrt* *wǎλ-əm.*
 én csuka öl-PST.1SG
 'Csukát fogtam.' (Csepregi 1998: 68)

De ma egyéb gyilkolást is jelent:

- (36) *ənəλ* *λaλ-nə* *ar* *qo* *wǎλ-i.*
 nagy háború-LOC sok ember megöl-PST.PASS.3SG
 'A nagy háborúban sok embert megöltek.' (VS 88)

[12] *ǎri-* 'eltörik', *kös-* 'eltör'

- (37) *əstakan* *iλə* *ǎri-jəγ.*
 pohár el török-PST.3SG
 'A pohár eltört.' (LNK)

- (38) *λiüw-nə* *əstakan* *iλə* *kös-i.*
 ő-LOC pohár el tör-PST.PASS.3SG
 'Eltörte a poharat.' (LNK)

A legfiatalabb adatközlő (OJS) szerint a *kös-* ige intranszitiv és tranzitiv használata egyaránt lehetséges. Az argumetumkiosztást igeképzőkkel lehet egyértelműsíteni: *kösəγ-* 'eltörik', míg *kösəγtə-* 'eltör'.

[16] *λojγəλ-* 'lóg' – *γγət-* 'akaszt'

- (39) *sǎq* *jǎŋk* *owti-nə* *λojγəλ-λ.*
 kabát szög felszín-LOC lóg-PRS.3SG
 'A kabát a szögön lóg.' (LNK)

- (40) *ma* *sǎq* *jǎŋk* *owti-ja* *γγət-λ-əm.*
 én kabát szög felszín-LAT akaszt-PRS-1SG
 'A kabátot a szögre akasztom.' (LNK)

[18] *körəγ-* 'esik' – *payət-* 'ejt'

- (41) *pew-ət* *məγ-nam* *körəγ-Λ-ət*
 toboz-PL föld-APR esik-PRS-3PL
 'A tobozok a földre esnek.' (LNK)
- (42) *ʔeʔi* *kurəška* *γΛə* *piyət*
 nagymama bögre le ejt.PST.3SG
 'A nagymama leejtette a bögrét.' (LNK)

3.2.3. Ambitranszitiv igealakok
**[9] *qāñi-* 'elbújik, eldug' – *qāñaytə-* 'elbújik, eldug';
čewi- 'eldug' – *čewiΛə-*, *čewəksəγΛ-* 'elbújik'**

Az 'elbújik, elrejtőzik' vs. 'eldug, elrejt' jelentések kifejezésére két ige szolgál. Az adatközlők egymásnak ellentmondó állításaiból arra lehet következtetni, hogy a tranzitivitás megítélésében nyelvjárási, vagy akár idiolektikus különbségek is lehetnek. Úgy tűnik, hogy a *qāñi-* igető és a belőle képzett *qāñaytə-* ambitranszitiv, a *čewi-* inkább tranzitiv, de a *-ksə-* képzős alakja is bővíülhet tárgygal.

- (43) *amp* *pəsan* *γapi-ja* *qāñij-əΛ*
 kutya asztal alja-LAT bújik-PRS.3SG
 'A kutya bebújik az asztal alá.' (LNK)
- (44) *min* *kājji-t-i* *əΛəp-a* *qāñaytə-mən*
 mi.DU szűnyog-PL-ABL szűnyogsátor-LAT elbújik-PST.1DU
 'Mi ketten a szűnyogok elől a szűnyogsátorba bújtunk.' (VS 82)
- (45) *ne* *iki-Λ-i* *ət-Λ-aΛ* *qāñij-əΛ* / *čewij-əΛ*
 nő férj-3SG-ABL dolog-PL-3SG eldug-PRS.3SG eldug-PRS.3SG
 'Az asszony eldugja a dolgait a férje elől.' (LNK)
- (46) *ne-nə* *köčəγ* *əškap-a* *čewəks-i* / *qāñayt-i*
 nő-LOC kés szekrény-LAT eldug-PST.PASS.3SG eldug-PST.PASS.3SG
 'Az asszony eldugta a kést a szekénybe.' (LNK)

[13] *punč-* 'nyílik, nyit' vagy: *punč-* 'kinyit', *punčiΛ-* 'kinyílik'

Az egyik fiatalabb adatközlő (OJS) szerint a *punč-* igető ambitranszitiv, az idősebb (LNK) szerint az alapjelentést kifejező ige reflexív képzőt igényel.

- (47) *owpi jǎq məɣ pälək-nam pončə-qsə-ʌ.*
 ajtó dél föld irány-APR nyit-REFL-PRS.3SG
 'Az ajtó déli irányba nyílik.' (LNK)
- (48) *owpi jǎq məɣ pälək-nam ponč-ʌ-i.*
 ajtó dél föld irány-APR nyit-PRS-PASS.3SG
 'Az ajtó déli irányba nyílik.' (LNK)
- (49) *iki-nə owpi (iʌə) punč-i.*
 férfi-LOC ajtó (el) nyit-PST.PASS.3SG
 'A férfi kinyitotta az ajtót.' (LNK)

3.2.4. Detranzitivizáció

[5] *őnəʌtəɣəʌ-* 'tanul' – *őnəʌtə-* 'tanít'

Mindkét ige képzett, a képző nélküli igező *őnəʌ-* 'hozzászokik, megtud, kitalál'. Ez kapott előbb tranzitív igeképzőt:

- (50) *ma anglijskij jasəŋ_čəwə őnəʌ-tə-ʌ-əm.*
 én angol nyelv változat megtud-CAUS-PRS-1SG
 'Angol nyelvet tanítok.' (LNK)

A tárgyi funkciót főnévi igenév is betöltheti:

- (51) *maša anyki-ʌ-nə jǎntəqsə-ta őnəʌtə-ʌ-i.*
 Mása anya-3SG-LOC varr-INF tanít-PRS-PASS-3SG
 'Mását az anyja varrni tanítja.' (VS 90)

A 'tanul' jelentésű ige esetében az *őnəʌtə-* 'tanít' relatív töhöz járult egy gyakorító képző. Elgondolkoztató, hogy éppen ez az ige pár szolgál a detranzitiválás példájául. Lehetséges, hogy ebben része van az orosz hatásnak is, vö. a fentebb már idézett *učit'* 'tanít' és *učit'sja* 'tanul'.

3.2.5. Fiktív tövű ige pár, kettős képzés

[3] *áməs-* 'ül' – *ámət-* 'ültet, tesz, helyez'

Az *ám-* fiktív igező esetében a paradigmatiság magánhangzováltakozás, valamint a képzők gazdagsága által egész szócsalád jött létre az ÜLÉS jelentés kifejezésére. Az első ige pár 'ül' – 'ültet' jelentésű:

- (52) *ma yttənwəs qu'təŋ-nə áməs-ʌ-əm.*
 én ablak közel-LOC ül-PRS-1SG
 'Az ablaknál ülök.' (LNK)

- (53) *aŋki ŋewrem ǎntǎp-a umǎt.*
 anya gyerek bölcső-LAT ültet.PST.3SG
 'Az anya a bölcsőbe ültette a gyereket.' (LNK)

Az *ǎmǎt*-igének 'tesz, helyez, ad' jelentése is van:

- (54) *iki naj-nam jǎŋk-i witra umǎt.*
 férfi tűz-APR víz-ADJ vödör ültet.PST.3SG
 'A férfi vizesvödröt tett a tűzre.' (VS 23)

- (55) *ma ǎnǎltǎ-tǎ imi-nǎ ŋǎltǎ-γat umt-ǎj-ǎm.*
 én tanít-PTCP.PRS nő-LOC négy-INSF ültet.PST-PASS.1SG
 'A tanítónő négyest adott nekem.' (Pokacseva–Peszikova 2006: 46.)

A szócsalád másik része: *ymǎl*- 'leül' – *ymǎltǎ*-, *ymǎltǎ*- 'leültet'

- (56) *ma yttǎnwǎs qu'tǎŋ-a ymǎl-ǎm.*
 én ablak közel-LAT leül-PST.1SG
 'Leültem az ablakhoz.' (LNK)

- (57) *aŋki kartopka ymǎlt-ǎl.*
 anya burgonya leültet-PRS.3SG
 'Az anya krumplit vet.' (LNK)

- (58) *aŋki ŋewrem ǎntǎp-a ymǎl-tǎ-γ / ymǎltǎ-ptǎ-γ*
 anya gyermek bölcső-LAT leültet-CAUS-PST.3SG / leültet-CAUS-PST.3SG
 'Az anya beültette a gyereket a bölcsőbe.' (LNK)

[17] *kirǎγlǎ*- 'fordul' – *kirǎγtǎ*- 'fordít'

Az alapige *kari*- 'forog', a fiktív tö **kar*-, ehhez járul az intranszitiv *-γlǎ*- és a tranzitív *-γtǎ*- képző, *a ~ i* magánhangzó-váltakozást is kiváltva egyúttal.

- (59) *qǎtǎl ittǎn-nam kirǎγlǎ-γ.*
 nap este-APR fordul-PST.3SG
 'A nap estébe fordult.' (VS 66)

- (60) *iki-nǎ ryt pa pǎlǎk-nam kirǎγ-t-i.*
 férfi-LOC csónak másik oldal-APR fordít-CAUS-PST-PASS.3SG
 'A férfi a másik oldalára fordította a csónakot.' (LNK)

3.2.6. Segédigés szerkezet

[15] *nörəkkə jə-* 'kiegyenesedik' – *nörəkkə wär-* 'kiegyenesít'

Ez a kifejezéspár nem illik a hanti igepárok közé. Az intranszitiv szerkezetben a transzlatívuszragos melléknévhez 'válík vmivé' jelentésű segédige kapcsolódik, a tranzitívban pedig 'csinál' jelentésű segédige:

(61) *wǎγ pǎnə nörəq-qə jəγ.*
 vas zsinég egyenes-TRA válík.PST.3SG
 'A drót kiegyenesedett.' (LNK)

(62) *iki-nə wǎγ pǎnə nörəq-qə wär-i.*
 férfi-LOC vas zsinég egyenes-TRA csinál-PST.PASS.3SG
 'A férfi kiegyenesítette a drótot.' (LNK)

3.3. Műveltető szerkezetek

A fenti mondatok alapján megállapíthatjuk, hogy a szurguti hantiban két-féle módon jönnek létre a műveltető szerkezetek. Intranszitiv > tranzitív ige-képzés esetén a tranzitivitást, ezen belül a kauzativitást is maga a képzett ige fejezi ki. A késztető (alany) és a késztetett (tárgy) is alapalakban áll, mivel az alany és a tárgy esete egyaránt nominatívusz, vö. például a (63)-as, képzetlen ígét tartalmazó és a (64)-es kauzatív képzős ígés mondatpárt. A szemantikai funkcióknak a felszíni szerkezetben való megkülönböztetését szolgálja a passzivizáció, amikor a késztető lokatívuszraggal van jelölve, vö. például (60) mondat, ld. még (Csepregi 2015a).

(63) *kür-əŋ wǎjəγ jǎwən uʌti nəry-əʌ.*
 láb-ADJ állat folyó át úszik-PRS.3SG
 'A jávorszarvas átússza a folyót.' (VS 66)

(64) *iki weʌi-t jǎwən uʌti nəry-əʌtə-ʌ.*
 férfi rénszarvas-PL folyó át úszik-CAUS-PRS.3SG
 'A férfi átúsztatja a rénszarvasokat a folyón.' (ASZP)

Morfológiai műveltetés előfordulhat tranzitív > faktitív képzés esetén is, bár ritkábban (66).

(65) *anʌki-nə pǎγ opət iʌə ʌört-i.*
 anya-LOC fiú haj el vág-PST.PASS.3SG
 'Az anya levágta a fiú haját.' (LNK)

- (66) *pǎγ* *atʰiʌ* *sǎγit* *opət* *ʌǔrt-əptə-ʌ*
 fiú apa-3SG módon haj vág-CAUS-PRS.3SG
 'A fiú az apja példáját követve haját vágat.' (LNK)

A fenti példák ellenére a szurguti hantiban a tranzitív igék esetében a műveltetés elsősorban perifrasztikus szerkezettel valósul meg, amelyben a műveltetett cselekvést a főnévi igenév jelöli (67)–(69), a ragozott ige pedig a főige *part-* 'parancsol' megfelelő alakja. Aktív ragozású ige mellett a főnévvel kifejezett késztető, valamint az azt követő késztetett is nominatívusban áll (67). Ha a késztetett résztvevőt személyes névmással fejezik ki, akkor az akkuzatívuszi esetalakban szerepel (68).

- (67) *aŋki* *ma* *tʰeʈope-m* *jǎrnas* *jǎnt-tayə* *part-əʌ*
 anya én nagynéni-1SG ruha varr-INF parancsol-PRS.3SG
 'Az anya a nagynénemmel ruhát varrat.' (LNK, Csepregi 2015b)

- (68) *aŋki* *mant* *jǎrnas* *jǎnt-tayə* *part-əʌ*
 anya én-ACC ruha varr-INF parancsol-PRS.3SG
 'Az anya ruhát varrat velem.' (LNK, Csepregi 2015b)

Passzív ragozású ige mellett a késztető ágens lokatívuszraggal van jelölve:

- (69) *brigadir-nə* *kǎlyos* *jǎγ* *pom* *sǎwər-tayə* *part-ʌ-at*
 brigádvezető-LOC kolhoz nép fű vág-INF parancsol-PRS-PASS.3PL
 'A brigádvezető szénát kaszáltat a kolhoztagokkal.' (VS 16)

A fenti két mondat állítmányát összehasonlítva megfigyelhetjük, hogy a második esetben a *part-* ige még őrzi eredeti jelentését (a brigádvezető parancsol), de az első esetben megfigyelhető a szemantikai kiüresedés, amikor az ige pusztán a faktitív jelentést szolgálja – életszerűtlen lenne, hogy ruhavarrás ügyben az egyik rokon parancsol a másiknak. A Kulikov (2001) szerinti teljes grammatikalizálódás azonban nem megy végbe.

4. Összegzés

Visszatérve a Nichols és munkatársai (2004) által javasolt osztályozásra, megállapíthatjuk, hogy a szurguti hanti is elsősorban tranzitiváló nyelv, a 18 ige pár fele, kilenc ebbe a csoportba tartozik. Ennek megfelelően a detranzitiválás sokkal kisebb arányú, a mostani listában egyetlen ige pár képviseli. Viszonylag gyakoriak a két különböző ige-töveget felmutató, szuppletív párok, ilyenekkel négy esetben találkoztunk. Fiktív tövű ige párok is előfordulnak (a mi listánkban kettő), valamint ambitranzitiv igealakokból, (egyszerre tárgyas

és tárgyatlan használatú ige-párból) is kettőt találtunk. Éppen ez utóbbiak esetében vált nyilvánvalóvá, hogy még egy nyelvjáráson belül is lehetnek egyéni különbségek a beszélők között, melyeknek a kutatására a továbbiakban érdemes figyelmet fordítani. A különbségek lehetnek területiek, de akár generációsak is. Az a kép, mely eddig elénk tárult, mindenesetre árnyaltabb, mint az, ami az eddigi szakirodalomban megjelent.

A fentiekből következően a műveltetés három típusa (lexikai, morfológiai és perifrasztikus) közül a morfológiai a legelterjedtebb, de a szuppletív ige-párok révén jelen van a lexikai műveltetés is. A vizsgált adatok alapján megállapítható, hogy a faktitív (tétető) ige-képzés ritka a szurguti hantiban (ellen-tétben például a magyarral és a manysival) ezt a szemantikai tartalmat perifrasztikusan, segédigés szerkezettel fejezi ki a beszélő.

Irodalom

- BRADLEY, JEREMY – F. GULYÁS, NIKOLETT – CZENTNÁR, ANDRÁS 2022: Causatives in the languages of the Volga-Kama Region. *STUF – Language Typology and Universals* 75/1: 99–128.
- COMRIE, BERNARD 1976: The syntax of causative constructions: Cross-language similarities and divergences. In: Shibatani, Masayoshi (ed.), *The grammar of causative constructions*. Academic Press, New York. 259–312.
- COMRIE, BERNARD 1985: Causative verb formation and other verb deriving morphology. In: Timothy Shopen (ed.), *Language typology and syntactic description 3. Grammatical categories and the lexicon*. Cambridge University Press, Cambridge. 309–348.
- CSEPREGI MÁRTA 2015a: Morfológiai műveltetés. Szurguti hanti. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szurguti-hanti/morfologiai-muveltetes/suffcc>
- CSEPREGI, MÁRTA 2015b: Perifrasztikus műveltetés. Szurguti hanti. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szurguti-hanti/perifrasztikus-muveltetes/intpfrc>
- CSEPREGI MÁRTA 2015c: Készített kódolása (tranzitív). Szurguti hanti. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szurguti-hanti/kesztett-kodolasa-tranzitiv/trceep>
- CSEPREGI, MÁRTA 2023: Khanty. In: Abondolo, Daniel – Valijärvi, Riitta-Liisa (eds), *The Uralic languages*. Second edition. Routledge, London. 703–752.
- DEWOS = Steinitz, Wolfgang 1966–1993: *Dialektologisches und etymologisches Wörterbuch der ostjakischen Sprache*, 1–15. Lieferungen. Akademie Verlag, Berlin.
- DIXON, R. M. W. 2000: A typology of causatives: Form, syntax and meaning. In: Dixon, R. M. W. – Aikhenvald, Alexandra Y. (eds), *Changing valency*. Cambridge University Press, Cambridge. 30–83.

- DOLOVAI DOROTTYA 1994: A vogul nyelv műveltető szerkezeteinek típusai. *Néprajz és Nyelvtudomány* 35: 3–16.
- DOLOVAI DOROTTYA 1996: Műveltető igeképzés az obi-ugor nyelvekben. *Néprajz és Nyelvtudomány* 37: 193–207.
- DOLOVAI DOROTTYA 2001: A többszörös műveltető szerkezetek az obi-ugor nyelvekben. *Acta Universitatis Szegediensis. Sectio ethnographica et linguistica* 41: 77–93.
- DOLOVAI DOROTTYA 2006: A műveltetés és a műveltető szerkezetek. In: Kozmács István – Sipőcz Katalin (szerk.), *Uralisztika. Uráli nyelvészet. Bölcsész Konzorcium, Budapest*. 147–164.
- GANSCHOW, GERHARD 1965: *Die Verbalbildung im Ostjakischen. Ural-Altäische Bibliothek XIII. Otto Harrassowitz, Wiesbaden.*
- GRÜNTAL, RIHO – NICHOLS, JOHANNA 2018: Transitivity-detransitivizing typology and language family history. *Lingua Posnaniensis* 58/2: 11–31.
<https://doi.org/10.1515/linpo-2016-0008>
- GRÜNTAL, RIHO – ARJAVA, HEINI – LEHTINEN, JYRI – NICHOLS, JOHANNA 2021: Basic causative verb patterns in Uralic: Retention and renewal in grammar and lexicon. In: Luraghi, Silvia – Roma, Elisa (eds.), *Valency over time: Diachronic perspectives on valency patterns and valency orientation. De Gruyter, Berlin*. 209–234.
<https://doi.org/10.1515/9783110755657-007>
- GUGÁN, KATALIN 2013: *Aspektus és akciómínőség a hantiban (szurguti nyelvjárás). PhD értekezés. Szeged.*
- F. GULYÁS NIKOLETT 2015a: Morfológiai műveltetés. Szinjai hanti. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szinjai-hanti/morfologiai-muveltetes/suffcc>
- F. GULYÁS NIKOLETT 2015b: Perifrasztikus műveltetés. Szinjai hanti. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szinjai-hanti/perifrasztikus-muveltetes/intpfrcc>
- F. GULYÁS NIKOLETT 2015c: Készített kódolása (ditranzitív). Szinjai hanti. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/szinjai-hanti/kesztetett-kodolasa-ditransziv/ditrceep>
- HAVAS FERENC 2015a: Morfológiai műveltetés. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/content/morfologiai-muveltetes>
- HAVAS FERENC 2015b: Perifrasztikus műveltetés. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/content/perifrasztikus-muveltetes>
- HAVAS FERENC 2015c: Készített kódolása (tranzitív). In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/content/kesztetett-kodolasa-tranzitiv>
- HAVAS FERENC – CSEPREGI MÁRTA – F. GULYÁS NIKOLETT – NÉMETH SZILVIA 2015: *Ugor nyelvek tipológiai adatbázisa. ELTE Finnugor Tanszék, Budapest.*
<https://utdb.elte.hu>
- HONTI LÁSZLÓ 1984: *Chrestomathia Ostiacica. Tankönyvkiadó, Budapest.*

- KAKSZIN, ANDREJ [Каксин, Андрей] 2001: Глагольное словообразование в хантыйском языке как система. In: Seilenthal, Tõnu (red.): *Congressus Nonus Internationalis Fenno-Ugristarum, Pars V. Linguistica II*. Tartu. 23–29.
- KAKSZIN, A. D. [Каксин, А. Д.] 2007: Казымский диалект хантыйского языка. Полиграфист, Ханты-Мансийск.
- KOMLÓSY ANDRÁS 2000: A műveltetés. In: Kiefer Ferenc (szerk.), *Stukturális magyar nyelvtan 3. Morfológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 215–292.
- KOSKARJOVA, N. B. [Кошкарёва, Н. Б.] 2014: Глагольное словообразование в сургутском диалекте хантыйского языка (по материалам «Словаря восточнохантыйских диалектов» Н. И. Терешкина). *Вестник угроведения* 16/1: 23–45. <https://vestnik-ugrovedenia.ru>
- KULIKOV, LEONID I. 2001. Causatives. In: Haspelmath, Martin – König, Ekkehard – Oesterreicher, Wulf – Raible, Wolfgang (eds): *Language typology and language universals. An international handbook 2*. De Gruyter, Berlin – New York. 886–898.
- MIKOLA TIBOR 1995: Kausative Konstruktionen in den uralischen Sprachen. *Néprajz és Nyelvtudomány* 36: 251–265.
- NEDYALCOV, VLADIMIR P. – SILNITSKY, GEORGIJ G. 1973: The typology of morphological and lexical causatives. In: Kiefer, Ferenc (ed.), *Trends in Soviet theoretical linguistics*. Springer, Dordrecht. 1–32.
- NÉMETH SZILVIA 2015a: Morfológiai műveltetés. Északi manysi. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/eszaki-manysi/morfologiai-muveltetes/suffcc>
- NÉMETH SZILVIA 2015b: Perifrasztikus műveltetés. Északi manysi. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/eszaki-manysi/perifrasztikus-muveltetes/intpfcc>
- NÉMETH SZILVIA 2015c: Készített kódolása (ditranzitív). Északi manysi. In: Havas et al. 2015. <http://hu.utdb.nullpoint.info/type/eszaki-manysi/kesztett-kodolasa-ditranszitiv/trceerc>
- NICHOLS, JOHANNA – PETERSON, DAVID A. – BARNES, JONATHAN 2004: Transitivity and detransitivizing languages. *Linguistic Typology* 8/2: 149–211.
- POKACSEVA, JE. R. – PESZIKOVA, A. SZ. [Покачева, Е. Р. – Песикова, А. С.] 2006: Русско–хантыйский разговорник (сургутский диалект). Полиграфист, Ханты-Мансийск.
- ROMBANGYEJEVA, JE. I. [Ромбандеева, Е. И.] 1962: Каузативные глаголы в активных и пассивных синтаксических конструкциях мансийского языка. In: Серебренников, Б. А. (ред.): *Вопросы финно-угорского языкознания*. Издательство Академии Наук СССР, Москва – Ленинград. 236–256.
- ROMBANGYEJEVA, JE. I. [Ромбандеева, Е. И.] 1973: Мансийский (вогульский) язык. Наука, Москва.
- ROMBANGYEJEVA, JE. I. [Ромбандеева, Е. И.] 1979: Синтаксис мансийского (вогульского) языка. Наука, Москва.

- SCHÖN, ZSÓFIA – GUGÁN, KATALIN 2022: Eastern Khanty. In: Bakró-Nagy, Marianne – Laakso, Johanna – Skribnik, Elena (eds), *The Oxford guide to the Uralic languages*. Oxford University Press, Oxford. 471–486.
- SHIBATANI, MASAYOSHI 1976 (ed.): *The grammar of causative constructions. Syntax and semantics 6*. Academic Press, New York.
- SIPOS, MÁRIA 2022: North Khanty. In: Bakró-Nagy, Marianne – Laakso, Johanna – Skribnik, Elena (eds), *The Oxford guide to the Uralic languages*. Oxford University Press, Oxford. 582–607.
- SONG, JAE JUNG 2001: *Linguistic typology: Morphology and syntax*. Pearson Education, Harlow.
- ТУЕРЈОСКІН, НУ. І. [Терёшкин, Н. И.] 1981: *Словарь восточнохантыйских диалектов*. Наука, Ленинград.
- VS = Volkova, A. Ny. – Szolovar, V. Ny. [Волкова, А. Н. – Соловар, В. Н.] 2016: *Краткий русско-хантыйский словарь. Югорский формат, Ханты-Мансийск*.

Rövidítésjegyzék

1	1. személy	LOC	lokatívusz
3	3. személy	MOM	momentán képző
ABL	ablatívusz	NEG	tagadás
ACC	akkuzatívusz	OBJ	tárgy
ADJ	melléknévképző	PASS	passzív
APR	approximatívusz	PL	többes szám
CAUS	kauzatív képző	PRED	predikatív
COM	komitatívusz	PRS	jelen idő
DAT	datívusz	PST	múlt idő
DU	kettes szám	PTCP	participium
FREQ	frekventatív képző	REFL	reflexív képző
INF	infinitívusz	SG	egyes szám
INSF	insztruktívusz-finálisz	TRA	transzlatívusz
LAT	latívusz		

Adatközlők

ASP	Agrafena Szemjonovna Peszikova
LNK	Ljudmila Nyikolajevna Kajukova
OJS	Oleszja Joszifovna Szopocsina

**Valence orientation and valence change
in Surgut Khanty: Causation
(a preliminary study)**

Surgut Khanty belongs to the group of transitivity languages because it morphologically marks transitive verbs in contrast with intransitive ones (cf. Grünthal et al. 2021). The present paper provides a detailed overview of a set of 18 verbal pairs expressing basic concepts like 'to fear' / 'to frighten', 'to eat' / 'to feed' in Surgut Khanty following Nichols et al. (2004). Our results show that while native speakers prefer transitivity strategies to detransitivizing ones, they also use suppletive forms to express such meanings. Additionally, we found examples for ambitransitives with unproductive stems that are inherently not sensitive to transitivity. However, there is a variation between transitive and intransitive usage among them, which can be a result of dialectal or idiolectal preferences. Thus, it is not surprising that morphological causation is common in Surgut Khanty, however, it is mainly restricted to intransitive verbs. Our data elicited from native speakers show that transitive verbs can also serve as basis for such encoding. It is worth mentioning that another common strategy is periphrastic causation, which contains the auxiliary-like verb *part* 'to order' and an infinitive verb that bears the lexical meaning. The lexeme *part* has, however, not fully grammaticalized into a causative verb. Finally, lexical causation expressed by suppletive forms are also known in the language.

Keywords: valence orientation, transitivity, detransitivization, causation, Surgut Khanty

MÁRTA CSEPREGI – NIKOLETT F. GULYÁS